

Relevancia regionálnej geografie

Karol KASALA

Abstract: *Regional geography as a scientific discipline achieved from the 1970s expressive changes in its theoretical-methodological and paradigmatic as well as in its conceptual character and social relevance. Changes in the society, knowledge, sciences as well as changes of geographical categories (space and distance, time) and growing call for regional-geographical information place to regional geography new challenges and give it new possibilities.*

Keywords: *relevance of regional geography, history of geography, changing conditions in the society*

Úvod

Význam geografie a regionálnej geografie v celospoločenskom zmysle vzrastá v dôsledku globalizácie, postmodernizácie, informačno-mediálnej revolúcie, vývoja spoločnosti, poznania a vied. Regionálna geografia po období stagnácie v tretej štvrtine 20. storočia nadobúda vo viac-menej pozmenenej podobe opäť kľúčovú pozíciu v systéme vied i v celej spoločnosti. Predkladaný príspevok sa zameriava na meniacu sa úlohu vednej disciplíny v kontexte nových úloh a výziev. Príspevok je skôr úvahou o relevancii. Vychádza zo stručného predstavenia konceptu relevancie, na ktorý nadväzuje hľadanie odpovedí na otázky: Aká je resp. ako sa mení relevancia geografie v kontexte zmien relevancie, významu a akceptácie poznania a vedy? Ako sa menil význam a pozícia regionálnej geografie v histórii vývoja geografie? Ktoré faktory a meniace sa podmienky a akým spôsobom najvýraznejšie ovplyvňujú relevanciu geografie a regionálnej geografie v súčasnom období resp. v období od 70. rokov 20. storočia? Aký je význam regionálnej geografie v nových podmienkach? Ako by mala regionálna geografia reagovať na nové podmienky, aby bola skutočne relevantnou vednou disciplínou s prínosom pre verejnosť a celú spoločnosť?

Relevancia a relevancia vedy

Pojem relevancia má v sociálnych vedách a v geografii skôr politickú konotáciu. Aby sme sa mohli bližšie pozrieť na relevanciu geografie v kontexte relevancie vedy a poznania v spoločnosti, je nevyhnutné najskôr stručne charakterizovať pojem relevancia. Encyklopédie a slovníky tento pojem často obchádzajú, tak uvedieme aspoň jednu definíciu. Najlepšie spracovanou je webová stránka www.reference.com, ktorá ponúka okrem všeobecnej definície „Vec je relevantná, ak slúži ako prostriedok k danému zámeru“ aj niekoľko špecifických chápaní relevancie, z ktorých z hľadiska cieľov tohto príspevku sú najdôležitejšia epistemologická relevancia (založená na vzťahu k paradigme), politická resp. sociálna relevancia, ktorá súvisí „s rasovou rovnosťou, chudobou, sociálnou spravodlivosťou, svetovým hladom, svetovým ekonomickým rozvojom a pod.“ Posledným pojmom súvisiacim s definíciou relevancie je relevantná logika, ktorú The Cambridge Dictionary of Philosophy (Audi, ed., 1999 str. 792) charakterizuje nasledovne: „premisy oprávnených dôsledkov musia byť relevantné voči záveru“.

Renomé vedy v spoločnosti vzrástlo s postupujúcou technickou resp. vedeckou revolúciou, ktorá v 16. a 17. storočí vytlačila koncepciu poznania, založenú na gréckom, arabskom a stredovekom poznání. Heliocentrický systém, atomistická štruktúra sveta (a mechanistická predstava o ňom), fyzikálne zákony pohybu a gravitácie, vedecká metóda, matematizácia prispeli k pokroku osvietenstva a položili základ nového chápania reality, novej metodológie, nastupujúcej superparadigme (karteziánsko-newtonovská, mechanistický svetonázor), modernizmu ako novému kultúrnemu štýlu, industrializmu nielen ako organizácii výroby ale aj ako spôsobu myslenia, novej filozofii (racionalizmus a empirizmus; s väčším dôrazom na epistemológiu) a zmene v chápaní základných filozofických kategórií vrátane priestoru (absolutistický priestor). Poznanie a veda sa stali nielen motorom rozvoja, ale rôznymi kanálmi (*Encyklopédie* francúzskych osvietencov, vedecké spoločnosti, ktoré mali sprostredkovať vedecké informácie verejnosti, rôzne spôsoby popularizácie vedeckých poznatkov: britské kaviarne, verejné prednášky, populárnovedecké články). Veda mala zabezpečiť pokrok, ktorý bol jednou z najdôležitejších kategórií karteziánsko-newtonovského svetonázoru; pokrok (rast

poznania a ekonomický rast) ako hodnota, založená na viere v rozum, mal zabezpečiť šťastie a blahobyt pre všetkých, teda aj rovnosť. Úloha vedy a techniky v spoločnosti vzrástla počas prvej priemyselnej revolúcie v 19. storočí a dôsledkom kumulácie filozofií vedy (empirizmus, racionalizmus, romantizmus, dialektika, evolúcia) bola zmena ponímania ľudského poznania a vedenia ako procesu (Zalta, 2003). Spoločenskú relevanciu vedy pozitívne ovplyvnila aj jej profesionalizácia a inštitucionalizácia v 19. storočí a v nasledujúcom storočí technologické inovácie, podmieňujúce druhú a tretiu priemyselnú revolúciu.

Druhá polovica 20. storočia a najmä obdobie od 70. rokov charakterizovala kumulácia kríz, zasahujúcich prírodu a všetky oblasti spoločnosti. Globálna ekologická kríza, kríza svetovej ekonomiky v dôsledku ropných šokov, krízy politických systémov, krízy inštitúcií spoločnosti a rozpad tradičných identifikačných báz (štát, rodina, cirkev a farnosť, susedstvo) a morálne krízy prehĺbujú v posledných štyroch desaťročiach neistoty a otriasajú dôverou v základné inštitúcie spoločnosti, medzi ktoré patrí aj veda. Jedným z dôsledkov je aj predstava post-normálnej vedy (viď napr. The Encyclopedia of Earth, http://www.eoearth.org/article/Post-Normal_Science); S. Funtowicz, J. Ravetz ju charakterizujú ako metodológiu výskumu v podmienkach, kde sú „fakty neurčité, hodnoty diskutabilné, záujmy vysoké a rozhodnutia naliehavé“ (http://en.wikipedia.org/wiki/Post-normal_science).

Kríza inštitúcií a vedy, ktorá už nie je schopná poskytnúť adekvátne riešenia kríz, zabezpečiť stabilitu prostredia a života v nových destabilizujúcich pomeroch (globálny terorizmus kladie nové výzvy nielen pre vedu (*vedu pre všetkých* a *vedeckú gramotnosť* v edukácii zdôrazňuje okrem iných Fensham, 2004, praktickú vedu pre občanov, ktorá je v centre osobného, socioekonomického, demokratického a vedeckého blaha). J. Drenth (2003) predkladá štyri typy významu vedy: vnútorný (rast poznania a edukačná funkcia), inštrumentálny (praktické nástroje a prostriedky), inovatívny (smerujúci k inovatívnym aplikáciám) a prispievajúci (podpora tvorby rozhodnutí alebo politiky). Autor upozorňuje na morálnu a sociálnu zodpovednosť vedy zachovať rovnováhu medzi slobodou a zodpovednosťou. Rastúci význam pri hodnotení relevancie vedy má kontext spoločnosti, preto aj P. J. Fensham zdôrazňuje potrebu pýtať sa spoločnosti a naučovať jej (Fensham, 2004).

Relevancia geografie

Relevancia geografie a regionálnej geografie ako vednej disciplíny súvisí s jej významom, postavením a právoplatnosťou v systéme vied resp. poznania ako celku a v spoločnosti, odráža teda politický záujem, záujem verejnosti a verejnú objednávku.

„Geografická gramotnosť je kľúčová pre budúcnosť Ameriky“ je prvou vetou dokumentu Centra pre geografické vzdelávanie (Why geography is important, nedatované). Faktory, ktoré zdôrazňujú súčasný význam geografie (a geografického vzdelávania) sú podľa autorov dokumentu globalizácia, kultúrna diverzita, technológia a internet, lokalizácia ekonomiky a sociálnych služieb, zmena klímy, požiadavky energetiky, prírodné a technologické riziká, požiadavky dopravy a nové príležitosti zamestnania. Nové príležitosti sa však netýkajú len edukačnej, ale aj poznávacej a aplikačnej funkcie geografie. M. Pacione (1999) v tejto súvislosti píše o koncepte užitočnej vedy resp. užitočného poznania (*useful knowledge*). „Aplikovaný výskum poskytuje príležitosť využiť teórie a metódy na testovaní území reálneho sveta, ako aj umožniť výskumníkom prispieť k riešeniu problémov reálneho sveta.“ (Pacione, 1999, s. 5). V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť nielen politický kontext užitočnej vedy, ale aj aspekt užitočnosti – „Užitočná pre koho?“

„Existuje len málo disciplín užitočnejších a relevantnejších pre spoločnosť ako geografia“ (Rogers, 2005, s. 277). Oproti tomuto optimistickému výroku stojí pesimizmus Rona Martina, ktorý vychádza z pozícií kritickej vedy a geografie, ktorá má „morálnu povinnosť zaoberať sa problémami verejnej politiky“ (Martin, 2001, s. 190) a tvrdí, že má meniť svet a nie ho iba analyzovať. R. Martin v často citovanom článku kritizuje geografiu za nedostatočný „politický obrat“, ktorý je dôsledkom, okrem iného, postmoderného a kultúrneho obratu a prílišného teoretizovania. Geografia na objavujúce sa kľúčové problémy nereagovala často dostatočne rýchlo. A. Rogers (2005) uvádza odtrhnutosť fyzickej geografie od ekologických problémov v 70. rokoch, kedy bola odpoveď ekológov na problémy rýchlejšia. Geografia má však oproti „konkurenčným“ disciplinám niekoľko komparatívnych výhod: porozumenie regionálnym dôsledkom a schopnosť zostrojiť regionálne predikcie; dôraz na kontext; integrovaný prístup k environmentálnym problémom; dlhá tradícia terénneho výskumu, ktorá poskytuje geografii lepšie porozumenie a zainteresovanie sa do problému; silná tradícia popularizácie vedy (A. Rogers argumentuje ojedinelosťou National Geographic TV – kanálu, produkovaného vedeckou inštitúciou).

Geografia a regionálna geografia v nových podmienkach

Obdobie od prelomu 60. a 70. rokov 20. storočia je charakteristické rýchlym vývojom smerom k rastúcej rôznorodosti ako reality, sociálneho sveta, poznania, sociálnych vied, tak aj geografie a regionálnej geografie. Dôsledkom je pretrvávajúce multiparadigmatické štádium geografie s najvýraznejším vplyvom humanistickej geografie a marxistických prístupov (70. roky), postmoderných a feministických geografíí (80. roky), postštrukturalizmu (90. roky) až k súčasnému paralelnému prelínaniu viacerých rôznorodých prúdov a smerov (okrem spomínaných teória aktérov v sieťach – ANT, postkolonializmus, hybridné geografie a pod.). Multiparadigmatické štádium geografie priamo súvisí nielen s rastom poznania, rastúcou vzájomnou prepojenosťou informácií a vedných disciplín či urýchľovaním zmien, ale aj s vývojom reality. Sociálne a politické zmeny od 60. rokov 20. storočia sú súčasťou systémových zmien spoločnosti – nástupu informačnej, postmodernej a postindustriálnej spoločnosti v rastúco prepojenom globalizovanom svete.

Regionálna geografia prešla počas vývoja rôznymi obdobiami, kedy sa výrazne menil jej význam, renomé a postavenie v systéme geografických vied. Stručne možno charakterizovať vývoj nasledovnými štádiami: 1. predmoderné obdobie vývoja geografie: úloha regionálnej geografie v spoznávaní sveta (Johnston a Sidaway, 2004 toto štádium nazývajú prieskumná geografia - *exploratory geography*); 2. moderná geografia – spätá s regionálnou geografiou (19. storočie a prvá polovica 20. storočia): environmentálny determinizmus a prieskumná geografia; 3. pokles významu a renomé regionálnej geografie – kvantitatívna výzva pozitivistickej nomotetickej geografie; 4. oživenie regionálnej geografie a nová regionálna geografia od 70. rokov 20. storočia (v kontexte nastupujúcej kritickej geografie v širšom zmysle).

Relevancia regionálnej geografie v súčasných podmienkach je v úzkom vzťahu s nasledujúcimi faktormi: geopolitické zmeny: koniec bipolárneho sveta; vývoj svetovej ekonomiky a informačná spoločnosť; kultúrna zmena – postmoderná doba; vývoj spoločnosti (11.9.2001 a diskusia Huntington – Fukuyama); globalizácia; transformácia ekonomickej, politickej a sociálnej sféry v SR; mediálna revolúcia, informačný boom a zvedavosť, nostalgia (miesta a času) a nadväzujúci rast verejného záujmu a očakávaní; vývoj geografie i sociálnych disciplín: orientácia na interpretáciu, kontext, porozumenie, kvalitatívne metódy, situovanosť. „Produkcia poznania nie je neutrálna alebo objektívna realita, ale je konštruovaná, čiastočná, situovaná a umiestnená (*positioned*)“ (Hubbard et al., 2002, s. 8).

Murphy a O'Loughlin (2009, s. 242) popisujú význam regionálnej geografie v súčasnom období nasledovne: je spätá s explanáciou a nie iba popisom; regióny chápu nielen ako jednotky, ktoré potrebujeme porozumieť, ale ako nepretržité sa meniace produkty sociálnych a ekonomických vzťahov; regióny nie sú izolovanými jednotkami, ale je potrebné vnímať ich vo vzťahu k vyšším a nižším priestorovým jednotkám.

Záverom pripájame niekoľko poznámok k relevancii (regionálnej) geografie v súčasnom období. Dôležité je hovoriť nielen o relevancii, ale aj o renomé geografie a regionálnej geografie resp. rozlišovať medzi nimi. Relevancia geografie a regionálnej geografie je väčšia ako jej renomé, postavenie vednej disciplíny výrazne ovplyvňuje aj nepresadenie sa jej odborníkov v praxi resp. konkurencia odborníkov z iných oblastí (urbanisti či ekonómia zastávali úlohy, vlastné geografom, už počas éry centrálne plánovanej ekonomiky, takže to nie je nič nové). Relevanciu (regionálnej) geografie možno „merať“ aj uplatnením sa absolventov v praxi: mnohí z nich sú dnes úspešnými podnikateľmi, politikými a mediálnymi analytikmi, televíznymi a rozhlasovými komentátormi, hovorcami.... a zdôrazňujú prínos geografického spôsobu myslenia v svojom kariérom raste.

Prvé desaťročie 21. storočia je obdobím kultúrnych napätí, civilizačných sporov, snáh o kultúrnu toleranciu a ako protiklad k nim rast extrémnej pravice. Na jednej strane sú priaznivci multikulturalizmu, zdôrazňujúci právo každej kultúry na rovnosť a toleranciu, na druhej strane silnejú hlasy kritikov koncepcie multikulturalizmu od jeho kritiky ako neúspešnej politiky až po extrémne politické názory. Rastúce obavy vyplývajú z migrácií (obavy z ohrozenia pracovného trhu a pod.), zo spolužitia s menšinami (susedstvo, školy...), radikalizujú politickú scénu a polarizujú spoločnosť. Problémy spolužitia menšín resp. spolužitia s menšinami patria medzi témy, ktoré by mali byť viac rozvíjané slovenskými geografmi, podobne ako ich kontexty (napr. identita versus multikulturalizmus) a prípadné pokusy problémy riešiť.

Dôsledky prechodu na iný typ spoločnosti, ekonomiky, politiky, kultúry v tranzitívnych spoločnostiach sú príležitosťou pre uplatnenie sa geografie. Tieto zmeny sa prejavujú najvýraznejšie v generačnom rozpore. Medzigeneračné rozdiely majú vplyv na politickú a rozhodovaciu sféru, sú prekážkou optimálneho fungovania spoločnosti (jej integrity, zdieľaných hodnôt), ale zároveň samo-

zrejme ovplyvňujú aj vedeckú komunitu. Paradigmatický vývoj vied dávajú mnohí autori (napr. Kuhn, 1996) do vzťahu s ich sociologickým aspektom, s nástupom novej mladej generácie s odlišnými hodnotami a ambíciami. A takáto nová mladá generácia vyrastá v našom priestore aj v súčasnosti a aj v geografii – mladá generácia s inými postojmi a hodnotami, iným zázemím zdrojov informácií a teoretických východísk a študovanej literatúry. Prejavilo sa to aj pri plánovanej exkurzii do Luníka IX, ktorá mala byť súčasťou XV. kongresu Slovenskej geografickej spoločnosti: názor podporujúci exkurziu a vychádzajúci z pozitívnych skúseností podobných akcií v minulosti stál proti názoru odsudzujúcemu podujatie ako návštevu „exotických druhov“, názor blízky paradigme postkolonializmu v geografii. Iné názorové a hodnotové východiská môžu viesť k rastu nespokojnosti mladých geografov. Budúca „vojna generácií“ (Petrášová, 2010) vo vede síce asi nehrozí, ale možno očakávať paradigmatický presun, na ktorý by sa slovenská geografia asi mala pripraviť a možno hľadať styčné body resp. spoločnú platformu na názorovú diskusiu.

Záver

Relevantná regionálna geografia musí viac inkorporovať skúsenosti vývoja sociálnych vied, geografie ako celku a novej regionálnej geografie, ktorými sú:

- chápanie času ako kontinua a historicizácia;
- nové chápanie priestoru ako relačnej kategórie;
- prostredie – región (miesto) a ľudia v ňom sú chápaní ako súčasť prírodného, sociálneho a nadregionálneho (vyššej mierky) prostredia, pretvárajú ho a sú ním nepretržite pretváraní;
- kontextuálne chápanie umožňujúce porozumenie prostredníctvom vzhladu (predpokladajúceho hĺbku poznania a šírku kontextov) do regiónu.

Nové podmienky si vyžadujú upriamenie sa na nové témy, nevyhnutnosť tímovej spolupráce, integráciu a koordináciu výskumu. Prienik do médií a iných prostriedkov popularizácie vedy môže geografii pomôcť zvýšiť jej renomé vo verejnosti, vrátiť/dostať geografiu na pozíciu, ktorá jej patrí (ekológia, cestopisy, rozvoj a pod. sú doménou iných). Geografia má zodpovednosť za geografickú gramotnosť spoločnosti (verejnosti, médií, decíznej sféry...). Je preto potrebné byť aktívnymi a iniciatívnymi v propagácii vedy a jej poznatkov. Úlohy geografie tak môžeme vidieť aj v zhode s jej funkciami (poznávacía, vzdelávacia – v tom aj výchovná – a aplikačná). Je preto dôležité podávať svetu relevantné a korektné informácie, byť relevantný tak z hľadiska profesionálnej obce ako aj z hľadiska verejnosti a mať neustále na pamäti: Pomôžme spoločnosti porozumieť svetu.

Literatúra

- AUDI, R. (ed., 2nd ed. 1999): The Cambridge dictionary of philosophy. Cambridge University Press, Cambridge.
- BEAUMONT, J., LOOPMANS, M., UITERMARK, J., 2005: Politization of research and the relevance of geography: some experiences and reflections for an ongoing debate. *Area*, 37, 1, 118-126.
- CLIFFORD, N. J., 2002: The future of geography: when the whole is less than sum of its parts. *Geoforum*, 33, 431-436.
- DRENTH, J. D., 2003: Science: Does it matter? www.sciforum.hu/file/Drenth.ppt.
- FENSHAM, P. J., 2004: Increasing the relevance of science and technology education for all students in the 21st century. *Science Education International*, Vol. 15, No. 1, 7-26.
- HANSON, S., 2004: Who are „we“? An important question for geography's future. *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 4, 715-722.
- HENDERSON, G., WATERSTONE, M., 2009: *Geographic thought. A praxis perspective*. Routledge, London and New York.
- HUBBARD et al. 2002: *Thinking geographically*. Continuum, London and New York.
- JOHNSTON, R. J., SIDAWAY, J. D., 2004, 6. vydanie: *Geography and geographers. Anglo-American human geography since 1945*. London: Hodder Education, 527 s., ISBN 978 0 340 80860 3.
- KUHN, T., 1996: *The structure of scientific revolutions*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 3rd ed.
- MARTIN, R., 2001: *Geography and public policy: the case of the missing agenda*. *Progress in Human Geography*, 25, 2, 189-210.

- MURPHY, A. B., O'LOUGHLIN, J., 2009: New horizons for regional geography. *Eurasian Geography and Economics*, 50, 3, 241-251.
- PACIONE, M., 1999: Applied geography: in pursuit of useful knowledge. *Applied Geography*, 19, 1-12.
- PETRÁŠOVÁ, L., 13.4.2010: Mládež si na internetu vybíjí zlost na důchodcích. Hrozí vojna generací? http://zpravy.idnes.cz/mladez-si-na-internetu-vybiji-zlost-na-duchodcich-hrozi-valka-generaci-1zl-domaci.asp?c=A100412_203042_domaci_vel.
- ROGERS, A., 2005: A policy-relevant geography for society? In: *Questioning geography. Fundamental debates*. Castree, N., Rogers, A., Sherman, D. (eds.). Blackwell, Oxford, 272-293.
- Relevance. In: <http://www.reference.com/browse/wiki/Relevance>.
- The Encyclopedia of Earth, http://www.eoearth.org/article/Post-Normal_Science.
- Why geography is important (nedatované). Gilbert M. Grosvenor Center for Geographic Education. http://www.nationalgeographic.com/foundation/pdf/Why_Geo_Impt.pdf.
- ZALTA, E. (ed., 2003): Scientific progress. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/scientific-progress/>

Tento príspevok bol vypracovaný vďaka podpore grantovej agentúry VEGA v rámci jej projektu 1/0454/09 Regionálne disparity v kontexte regionálneho rozvoja: analýza ich vytvárania a zmerňovania.

Relevance of Regional Geography

Karol KASALA

Summary: Relevance of science as well as relevance of its partial disciplines is in close relation with demands of society, social/societal changes, changes in the knowledge, philosophy and other sciences (mainly social sciences) as well as with changes and transformation of real world. The article begins with the relevance of knowledge and science and is introduced with definition of the term relevance. Knowledge and progress of science were pillars of the worldview in (and from) the Age of Reason. Crises in past 4 decades led in the concept of post-normal science and at the same time rose voices for scientific literacy and useful knowledge.

Various authors wrote on applied geography, solution of serious problems, political turn and critical studies, engagement in the social and political problems, emancipation and so on. New perspectives is given to geography in recent decades – age of cultural turn, postmodernity, globalization, information and postindustrial society, end of bipolar world. Media revolution and information boom grows curiosity and place- and time-nostalgia; as a result grows public demand and interest. Geography and regional geography is called to be transformed in the sense of new conditions and developmental advances above all in the social sciences (and new regional geography) and thus be contextual, situated and positional, more oriented to social demands and propagation of the science, oriented to new themes (multiculturality/multicultural society versus identity; generation gap and so on), interdisciplinary, giving correct and relevant information and thus can to help understand the changing and fragmented world.

Adresa autora:

RNDr. Karol Kasala, PhD.
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
karolkasala@gmail.com